

Goedemiddag allemaal,
ik voel mij vereerd om vandaag in het Vrijheidsmuseum voor u te mogen spreken.
Daarbij zal ik mijzelf ook kort voorstellen.

Al ruim dertig jaar ben ik actief als gastspreker “WOII in relatie tot heden” op scholen en voor andere groepen en onderwijsinstellingen, van ieder niveau. Ik vertel mijn verhaal aan mensen vanaf een jaar of 12. Op aanvraag, mensen willen graag persoonlijke verhalen horen.

Ik voldoe graag aan dat verzoek, want ik heb een missie. Door middel van mijn persoonlijke verhaal, dat midden in de Tweede Wereldoorlog begint, hoop ik mijn toehoorders bewust te maken van hun mogelijkheden en verplichting als mens om verantwoordelijk te leven; goed te zorgen voor zichzelf en zijn medemens. Mijn jongste publiek bied ik in ruime mate de gelegenheid empathisch te reageren, omdat een mens zonder empathie nooit in staat zal zijn een ander te begrijpen.

Ik kom ook veel in Duitsland. Nadat ik was uitgenodigd om in januari 2023 op Holocaust Memorial Day een verkorte versie van mijn verhaal in het Duitse parlement te vertellen, werd het aantal schoolbezoeken daar uitgebreid met andere verzoeken.

Zo sprak ik in juni van dit jaar op een marktplein in Noord-Duitsland, ter herinnering aan de boekverbranding, die in 1933 op datzelfde plein had plaatsgevonden. Net als in Berlijn en talloze andere plaatsen in Duitsland, waren daar boeken en andere door Joden geschreven teksten, door de nationaal-socialisten op de brandstapel gegooid.

Het was de eerste grote, openbare uiting van georganiseerd geweld jegens Joden, die door onnoemelijk veel haat, antisemitische uitingen, discriminatie en uitsluiting vooraf was gegaan - en nog gevolgd zou worden.

Zoals door de Kristallnacht, officieel de Reichspogromnacht van 9 op 10 november 1938, die wij vandaag hier herdenken.

Dat was een ongekennde uitbarsting van haat en geweld, waarbij geüniformeerde nationaal-socialistische troepen overal in Duitsland door de straten gingen.

Ongeveer 7500 Joodse winkels en bedrijven werden aangevallen en geplunderd, etalagevensters beklad, de uitgestalde waren op straat gegooid, ruiten aan diggelen geslagen - vandaar de naam Kristallnacht.

In deze nacht werden 1400 synagogen in brand gestoken, het was de brandweer van hogerhand verboden de Joodse panden te redden. Joden werden uit hun huizen gesleurd en in het openbaar beschimpt, geslagen, geschopt en op alle

mogelijke andere manieren vernederd. De politie keek werkloos toe. In die nacht werden ongeveer 30.000 Joden met bruto geweld opgepakt en in concentratiekampen opgesloten, waarbij al ongeveer 100 doden vielen.

Deze rampzalige gebeurtenis was een met graagte aangegrepen reactie van Hitler en zijn nazi's op de aanslag, die een wanhopige 17-jarige Joodse jongen uit Hannover, genaamd Herschel Grynszpan, op bezoek bij zijn oom in Parijs, twee dagen eerder had gepleegd op de Duitse ambassade aldaar. Daarbij kwam een willekeurige diplomaat (Ernst von Rath) om het leven. De jongeman pleegde zijn wanhoopsdaad om de aandacht te vestigen op het onnoemelijke leed dat door nazi-Duitsland was aangericht onder de Joden in Duitsland, die - als ze van Poolse oorsprong waren, zoals hijzelf en zijn familie - zonder aanzien des persoons en hoe lang ze ook al in Duitsland gevestigd waren, in goederentreinen naar Polen uitgezet werden; Polen, dat hen niet wenste te ontvangen, waardoor deze mensen in een onleefbaar vacuüm terechtkwamen.

Waarom doet dat ons in deze tijd denken?

Maar terug naar 1938. Want wij zijn hier om de Kristalnacht van nu 87 jaar geleden te herdenken. Dat is belangrijk.

Jawel, het **is** belangrijk gebeurtenissen met grote impact te blijven memoreren en de slachtoffers van toen te gedenken, hoezeer de tijdgeest ook in hoog tempo verandert.

Terugkijkend weten we dat de boekverbrandingen én de Kristalnacht niet op zichzelf stonden, maar de opmaat vormden tot de uitvoering van het moorddadige plan van de nazi's de Joden als volk, compleet met hun taal, cultuur en tradities uit te roeien; en zelfs de herinnering aan hen van de aardbodem te doen verdwijnen; een genocide in de ware zin van het woord, die men uiteindelijk de Holocaust ging noemen, maar die ik liever bij zijn Hebreeuwse naam Sjo'a noem, wat catastrofe betekent.

Eerst werden de woorden, de gedachten en ideeën die zij vertegenwoordigden verbrand, daarna de mensen.

Tevoren waren al veel treden beklommen op de zogenoemde genocide-ladder. Zoals: het verbreiden en aanwakkeren van haat, het pesten, vernederen, aanvallen en buitensluiten en tenslotte totaal onmenselijken van de Joden. Dat alles geïnstigeeerd en uiteindelijk uitgevoerd door de overheid, vaak met instemming dan wel onverschillig weggijken van de omringende bevolking.

Waarom moet ik daar de laatste tijd toch steeds aan terugdenken?...

Toen ik vier jaar na de Kristallnacht, in mei 1942, in bezet Amsterdam geboren werd als dochter van Joodse ouders, mocht ik al niet meer bestaan. Mijn joodse identiteit was in de Nederlandse maatschappij, waarin mijn familie al eeuwen leefde, niet meer gewenst en mijn leven was letterlijk niets waard.

Vanaf het begin van diezelfde meimaand waren Joden vanaf 6 jaar verplicht de vernederende gele ster zichtbaar op hun kleding genaaid, te dragen. Veel andere maatregelen hadden hen als groep toen al van de Nederlandse samenleving afgesneden en hen het leven als Nederlandse burgers, het dagelijks leven sowieso vrijwel onmogelijk gemaakt.

Mijn niet-religieuze ouders leefden als vrije Nederlanders met een Joodse achtergrond. Maar zij voldeden aan het nazi-criterium van “vier Joodse grootouders”, dus werden zij zonder aanzien des persoons vervolgd. Door deze zelfde “schuld” was ook ik bestemd om te worden vernietigd.

Zouden mijn Joodse ouders ook in onze tijd hebben kunnen onderduiken? - vraag ik mij vaak af. Nog wel met mij, een zuigeling, die niet op bevel tot stilte gemaand kan worden? Zouden zij net als toen, ook nu een reeks van helpers bereid gevonden hebben hun eigen leven in de waagschaal te stellen om ons te helpen overleven? En zouden zij, wanhopig als ze waren, voor mij, net als toen, een echtpaar gevonden hebben, dat zou beloven mij als hun eigen dochter op te voeden in het geval zij, mijn Joodse ouders niet terug zouden komen? Een scenario dat helaas bewaarheid werd...

Gedenken betreft het verleden, maar ieder gedenken moet betekenis hebben voor het heden.

Ook, juist, nu wij in de reeds 80-jarige vrijheid van onze Nederlandse democratische rechtsstaat met afgrijzen moeten zien, horen en lezen wat zich aan onmenselijk geweld ver weg en dichtbij op de wereld voordoet. En hoe onze verhardende maatschappij daardoor geïnfecteerd is, uiteen lijkt te vallen in tegenover elkaar staande groepen.

Het doel van iedere herdenking is, naast rouwen:

aanzetten tot reflectie, de geschiedenis in de huidige tijd interpreteren en er lessen uit trekken. En te waarschuwen: pas op voor herhaling!

Wees en blijf waakzaam, vervalt niet in wij-zij-denken, bestrijd racisme, discriminatie, vreemdelingenhaat, meer specifiek moslimhaat en antisemitisme.

Het is gevaarlijk je **niet** te bewegen buiten je eigen bubbel, hetzij live (in politieke of andere kringen), hetzij via de sociale media, waarin je je gekend en veilig voelt.

In haar onlangs verschenen boek *“Dit is Fascisme”* ontrafelt Rosan Smits, politicoloog en journaliste, met heel duidelijke voorbeelden hoe een rechtsstaat, ja ook de onze, systematisch wordt afgebroken. Maar zij laat ook zien hoe wij daar tegenin kunnen gaan.

En dat is nodig! Want het valt niet te ontkennen dat onze Nederlandse maatschappij hard aan het veranderen is. Een verandering, die menigene doet terugdenken aan de jaren dertig.

We leven weliswaar in een volstrekt andere tijd en omstandigheden dan toen, maar helaas zijn er gevaarlijk veel vergelijkbare ontwikkelingen te zien; met name het afglijden van het midden naar rechts of zelfs radicaal-rechts, niet alleen in de politiek, maar ook in de maatschappij. Laatst hoorde ik iemand op de radio zeggen dat wij Nederland niet mogen laten kapen door de flanken.

Het is verontrustend te zien hoe Smits in haar ongelooflijk indringende, belangrijke pamflet op heel eenvoudige, inzichtelijke manier laat zien hoe ver we al verwijderd zijn van wat ons na de Tweede Wereldoorlog als rechtschapen democratische rechtsstaat voor ogen stond. Ik zal hier geen boekbespreking houden, maar ik ben heel blij met haar duidelijke betoog en ik zou iedereen, die net zo ongerust is als ik over het wankel evenwicht waarin we ons nu al bevinden, willen aanraden haar pamflet te lezen en ernaar te handelen.

Sjoa-overlevende Primo Levi zei: “Het is gebeurd, dus het kan weer gebeuren”. Bijna een cliché, ontelbare malen geciteerd, maar in al zijn eenvoud een waarheid als een koe.

Deze beangstigende waarheid dragen allen die een oorlog of vervolging overleefd hebben, oud en jong, dagelijks met zich mee.

Ook nu. Dag in dag uit zien we via alle media voor onze ogen reusachtige nieuwe trauma's ontstaan: in Oekraïne, het Midden-Oosten en verder weg, in Soedan.

Oorlog laat diepe sporen na in een mens, onuitwisbare, gruwelijke herinneringen en beelden. Trauma's, die zelfs generaties lang kunnen worden doorgegeven. En, zoals Chaja Polak het ongeveer verwoordde, in haar ontroerende oproep tot genuanceerd denken *“Brief in de Nacht”*: het is maar de vraag of er ooit genoeg genezing brengende hulp aanwezig zal zijn om die trauma's te kunnen verwerken en doen helen. Zo niet, dan is het niet moeilijk je voor te stellen wat dat betekent voor een maatschappij, iedere maatschappij. Het is een recept voor onvrede en woede, wanhoop en haat. En van: herhaling.

Waarom zijn we zo hardleers en lijkt iedere generatie zelf te willen ervaren hoe het niet moet, samenleven?

Waarom staan de mensen die samen de maatschappij vormen toch steeds weer tegenover elkaar. Vaak op oneigenlijke gronden?

Want - ik houd het even bij mijzelf - weer worden Joden overal in de wereld, aangesproken en aangevallen op wat elders, in het Midden-Oosten, wordt aangericht door een op extreem-rechts-religieus-fundamentalistische leest geschoeide regering. Met wie ik, zij, die Joden overal ter wereld, niets te maken hebben! Laat staan dat wij die zouden wensen of steunen... en hoezeer wij de daden van die regering ook verafschuwen.

Dát wij, mensen, machteloos makende gevoelens van afgrijzen, verontwaardiging en woede krijgen, bij het zien wat zich elders voor onze ogen afspeelt, is begrijpelijk en terecht.

Maar waarom zijn we niet in staat ons te ontdoen van de vooroordelen, waartoe haat, gevoed door propaganda en misleidende informatie, nu eenmaal altijd aanzet?

Waarom vallen we dan terug op het altijd aanwezige, lang sluimerende, maar inmiddels heftig opgelaaide en schaamteloos beleden antisemitisme? Waarom vallen we elkaar **hier** aan? Is het aantal slachtoffers **daar**, op de plaats van handeling dan niet genoeg?

In zijn toespraak deze zomer, bij de herdenking van het einde van de WOII in de Pacific zei koning Willem Alexander dat samen herdenken ook samen nadenken betekent; dat de gespannen verhoudingen in de wereld (en het geweld op ons eigen continent) ons dwingen tot reflectie, ook op onze eigen houding.

Al had hij gelijk, geen koning, geen regering, geen overheid kan je dat opleggen, dat kun je alleen maar zelf.

Verandering van bovenaf geeft druk, verzet, chaos.

Verandering van beneden af werkt, mits de oorspronkelijke chaos langs democratisch beleid gekanaliseerd kan worden.

Daartoe zijn kennis, van feiten, en correcte informatie essentieel.

Juist nu is het belangrijk dat mensen zich uitspreken, zich verenigen en tot daden overgaan om onze vrijheid niet verder in gevaar laten brengen.

Daarom is het juist nu belangrijk de gebeurtenissen van 87 jaar geleden, en de slachtoffers van toen, waardig te herdenken. En ons te realiseren dat wij onze herkregeen vrijheid en democratie danken aan de dapperen, die daarvoor hun leven moesten offeren. Vrede en vrijheid zijn niet vanzelfsprekend.

Vrede moet je maken, het is een werkwoord.

Met een grote, verantwoordelijke inhoud, die een appèl op je doet, namelijk: “verdiep je in de ander, bekommer je niet alleen om jezelf. Hou op met etiketten plakken, zie de ander als mens en luister naar hem.”

Het doet ertoe, je als verantwoordelijk mens uit te spreken, juist als je uit ervaring weet waartoe al dat verschrikkelijks kan leiden. Het is niet de vraag hoe je ervoor kunt zorgen dat jou iets dergelijks verschrikkelijks nooit meer overkomt, maar hoe je kunt voorkomen zelf een ander ooit zo iets aan te doen. Dit heeft Abel Herzberg ooit gezegd, die Bergen-Belsen overleefde.

Dit is ook mijn motivatie als gastspreker. Als Joodse overlevende van de Sjo'a mag, nee, moet ik mijn stem laten horen. Omdat ik uit ervaring weet wat de gevolgen zijn van “oorlog, vervolging en overleven”. Welke trauma's levenslang meegedragen worden in de herwonnen vrijheid.

Ik gebruik mijn geschiedenis van toen als waarschuwing voor nu en de toekomst; ik laat zien hoe het mis kan gaan als mensen zich niet verplaatsen in een ander, maar hem of haar als De Ander, deel van een andere groep, blijven zien.

Ook al noemt men de Holocaust het ijkpunt van de westerse geschiedenis, de kennis over de Sjo'a neemt af in ons land en de onwetendheid gaat gepaard met toenemende ontkenning van de harde feiten. Dat is niet alleen bijna onbegrijpelijk, omdat de genocide door de nazi's op de Joden de grootste moord op een volk in de wereldgeschiedenis is; het is ook heel gevaarlijk. Hij was uniek, industrieel, gepland en tot in detail uitgevoerd, maar hij was niet de eerste en hij is niet de laatste..! Als steeds minder mensen weten wat er toen is gebeurd, hoe het gebeurde en hoe het begonnen is, heeft dat onvermijdelijk invloed op de toekomst. Het kan weer gebeuren! Primo Levi zei het niet voor niets (en Rosan Smits laat het overduidelijk zien): incidenten, die op zich niet meteen als zo ernstig erkend worden dat onmiddellijk ingegrepen wordt, kunnen achteraf herkend worden als kanarie in de kolenmijn.

Daarom is het zo goed dat er hier en daar initiatieven te zien zijn die hoop en moed geven, zoals de massale No-Kings-Day-demonstraties tegen het in rap tempo afbreken van de Amerikaanse rechtsstaat; zoals Standing Together in Israël, waarin Joden en Arabieren zich gezamenlijk en in groten getale keren tegen hun regering, ook nu nog. Of in ons land het hartverwarmend initiatief met sneeuwbaaleffect: Deel De Duif.

Jonge mensen, afkomstig uit verschillende, tegenover elkaar staande groepen, bezoeken samen scholen door heel het land, om leeftijdgenoten te doordringen van de noodzaak dat werkwoord, vrede-maken, om te zetten in de praktijk. Door zelf de Ander - met een hoofdletter - bewust te willen leren kennen. Zij vertellen hoe zij dat besluit genomen hebben en roepen op hun voorbeeld te volgen. Zij inspireren met goed gekozen woorden hun leeftijdgenoten en geven hen hoop en kracht.

Woorden zijn belangrijk en doen ertoe.

Ze kunnen inspireren tot actie, zoals bij Deel De Duif. Maar ze kunnen ook verwarren en misleiden. Leuzen kunnen tot haat oproepen en leed veroorzaken. Propaganda kan zó misbruikt worden dat aanvankelijke tegenstanders uiteindelijk dezelfde taal gaan spreken en de geschiedenis herschrijven. Dat is door alle eeuwen heen gebeurd, ook in onze tijd en zeker vandaag de dag, waar sociale media en nepnieuws regeren. Zie het recente twijfel zaaien aan de eerlijkheid van de verkiezingsuitslag en aan de onafhankelijkheid van de Kiesraad, in navolging van wat eerder in Amerika, Israël, Brazilië en Hongarije gebeurde.

Let dus op wat je zegt en hoe je het zegt. En wees waakzaam - om het grote geschenk, dat het leven in de vrijheid van een democratische rechtsstaat is, nooit verloren te laten gaan.

Tot slot nog deze waarschuwing voor “het tweezijdig snijdende mes”:

Het is een moloch, een gruwelijk proces, dat uiteindelijk leidt tot enerzijds ontmenselijking en anderzijds onmenselijkheid. Wanneer jij je meerwaardig voelt en de Ander als minderwaardig ziet, hem/haar tenslotte geheel ontmenselijkt tot een nietswaardige, dan heb jij zelf tegelijkertijd je eigen menselijkheid al verloren.

Laten wij dus mens blijven, waardig blijven herdenken en gedenken, er lering uit trekken en steeds opnieuw onze kinderen waarschuwen voor wat er kan gebeuren met een mens, als hij of zij niet goed omgaat met zijn of haar medemens.